

Leren voor een lang leven

1 Inleiding

Het Hoger Onderwijs Voor Ouderen is in 1986 gestart met enkele cursussen in Groningen. Thans zijn vijftien HOVO-instellingen actief. Deze zijn verbonden of gelieerd aan universiteiten en/of hogescholen. De kern van het aanbod bestaat uit cursorisch hoger onderwijs dat specifiek is gericht op senioren.

Het Hoger Onderwijs Voor Ouderen is geen typisch Nederlands verschijnsel. Integendeel, al in de jaren zeventig van de vorige eeuw is wereldwijd een beweging ontstaan tot het opzetten en verspreiden van senioreneducatie. Het startsignaal hiertoe werd gegeven in Frankrijk waarna de beweging zich vervolgens als een olievlek uitbreidde. *Universities of the Third Age* worden ze genoemd, afgekort tot UTA 's of U3A 's.

Hiermee wordt bedoeld dat het onderwijs zich richt op de educatie van burgers in de derde levensfase waarin zij de betaalde arbeid en de opvoeding van kinderen merendeels hebben afgesloten. De drijfveer is dat leren niet ophoudt als men 55 of 65 is, maar zich uitstrekt tot op hoge leeftijd. De fysieke krachten nemen af met het stijgen der jaren maar de intellectuele cognitieve capaciteiten blijven tot op hoge leeftijd intact. Cicero (44 v. C) zei het al: "De intellectuele kracht van de ouderen blijft onaangetast, maar de wens en ijver om kennis te verwerven moeten eveneens onaangetast blijven". Wetenschappelijk onderzoek heeft deze stelling van Cicero ondubbelzinnig bevestigd.

Leren doen mensen zelf, maar er moet wel worden voorzien in gestructureerd onderwijs om het leerproces te versterken en richting te geven.

Leren voor een lang leven is de verbindende schakel tussen de Universities of the Third Age.

Educatie die bijdraagt aan de persoonlijke ontplooiing van senioren opdat zij zo lang mogelijk (geestelijk) gezond blijven, maatschappelijk actief en betrokken, en hun ervaring en kennis blijven inzetten voor medeburgers.

Het HOVO in Nederland volgt dat spoor en heeft de ambities:

- een actieve bijdrage te leveren aan de ontwikkeling van leren voor een lang leven
- te voldoen aan de toenemende vraag naar senioreneducatie
- een over het land gespreid aanbod van Hoger Onderwijs Voor Ouderen te realiseren
- belemmeringen weg te nemen die nog werkenden weerhouden van deelname.

2 Een leven lang leren

De notie van een leven lang leren ('lifelong learning') duikt de laatste tien jaar in veel beleidsstukken op en wordt zelfs gepresenteerd als een van de idealen van het Europa van de 21^e eeuw. Het gedachtegoed is niet nieuw en de aanduiding werd decennia lang al gebezigd om aan te geven dat het leren van burgers niet eindigt bij het afsluiten van de schoolperiode. Kennis en vaardigheden moeten worden onderhouden door her- en bijscholing en andere vormen van volwasseneneducatie.

Het concept van een leven lang leren wordt nu meer en meer gerelateerd aan de snelle ontwikkelingen die zich wereldwijd sinds de 2^e helft van de vorige eeuw voordoen. In Europa tekenen zich fundamentele veranderingen af. Ook de Nederlandse samenleving maakt een evolutie door en die kan alleen met succes verlopen als de burgers het tempo daarvan kunnen bijhouden, betrokken blijven en hun steentje bijdragen. Leren en educatie dienen daartoe in de pas te lopen met de ontwikkelingen die zich aandienen. Ontwikkelingen van economische, technologische, sociale, culturele en (geo-) politieke aard.

Aldus beschouwd is educatie erop gericht bij te dragen aan de optimalisatie van de menselijke ontwikkeling, maatschappelijk en individueel.

De kennisexplosie trekt ook diepe sporen. Kennis is de vierde productiefactor geworden. Hoogontwikkelde landen moeten het hebben van kennisintensieve bedrijvigheid. En Europa zet in op de zogeheten kenniseconomie om de meest concurrerende regio van de wereld te worden (Europese Top in Lissabon 2000). Het gemiddelde kennisniveau moet daarom omhoog dus ook het gemiddelde opleidingsniveau van burgers. Door de constante toevoer heeft de persoonlijke kennis van burgers bovendien een beperkte houdbaarheidsdatum. Nieuwe kennis moet worden gedeeld en overgedragen, zodat mensen niet achterop raken.

De focus is derhalve verschoven van het onderhouden van kennis en vaardigheden na het initiële onderwijs naar scholings- en educatie-arrangementen die in de pas lopen met de snelle maatschappelijke ontwikkelingen en die een doelmatige kennisoriëntatie mogelijk maken.

Een leven lang leren houdt een oproep in aan burgers die al dan niet wordt begrepen of in goede aarde valt. Leren doen mensen zelf, zodat het ideaal van een lerende samenleving pas beleidsmatige betekenis krijgt als aan permanente educatie handen en voeten wordt gegeven. Welnu, in 1997 schreef Jacques Delors een inspirerend rapport voor de Unesco dat de romantische titel meekreeg 'Learning, the treasure within'. De EU en de Europese landen konden niet achterblijven. Zo ook Nederland met het nationale actieplan 'Een leven lang leren' (1998).

Na de EU-Top in Lissabon nam de beleidsaandacht toe. Zoals het SER-advies : 'Het nieuwe leren' (juni 2002), het advies van de Onderwijsraad 'Werk maken van een leven lang leren' (november 2003) en het nieuwe actieplan van de overheid 'Leven lang leren' (november 2004). Hoewel de gepresenteerde visie moeilijk te bestrijden is, wordt de concrete uitwerking gefilterd door de economische bril. Leren voor werken zet de toon. Op zich begrijpelijk omdat de overheid en de sociale partners zich al langer zorgen

maken over onder meer de aansluiting tussen onderwijs en de arbeidsmarkt, over het hoge aantal schoolverlaters zonder startkwalificaties, over het gemiddelde opleidingsniveau der Nederlanders of over het tekort aan goede ambachtslieden, technici en mensen met een bèta-opleiding. De scholingsinspanningen van werkgevers laten bovendien te wensen over en bereiken laaggeschoolden en oudere werknemers bijkans niet. Het actieplan beoogt het tij te keren. Er kan echter gereede twijfel rijzen of met deze aanpak een lerende samenleving te realiseren is. In kringen van de gedrags- en cognitiewetenschappers wordt in ieder geval de vraag gesteld of de huidige scholings- en onderwijsarrangementen zijn toegesneden op een veranderend Europa, op een kennisintensieve maatschappij en op de postmoderne burger van de 21^e eeuw. Het aanbod-denken wordt maar moeilijk afgezworen en er wordt onvoldoende rekening gehouden met belemmeringen van sociale, culturele en cognitieve aard die burgers weerhouden leergierig te zijn of te worden. Een te zwaar beroep op het aanpassingsvermogen en het intellectuele vermogen van burgers kan daardoor in het tegendeel verkeren.

Het moge ook duidelijk zijn dat het stuurvermogen van de overheid beperkingen heeft en dat innovaties niet in bureaucratieën worden geboren. Het beste dat de overheid kan doen is veel ruimte geven aan particulier initiatief en innovatieve activiteiten stimuleren en steunen. Dat wordt buiten onze landsgrenzen goed ingezien. Het private-publieke initiatief dat tot de oprichting heeft geleid van het 'Jacobs Center for lifelong learning and institutional development' kan als voorbeeld dienen. Dit internationale centrum (inderdaad vernoemd naar en gesteund door een koffiebrander) verbonden aan de universiteit van Bremen brengt onderzoekers bijeen uit de gedrags-, cognitie- en levenswetenschappen om nieuwe concepten en benaderingen te ontwikkelen voor 'leren voor en gedurende een lang leven' die zijn toegesneden op een veranderend Europa in een globaliseerde wereld.

Hoe het ook zij een leven lang leren is vooralsnog een illusie, maar de opkomst van de 'zilveren generatie' is een feit.

3 De derde levensfase

Na het spitsuur van het leven van werk en carrière opbouw, gedurige bijscholing voor werk en inkomen en gezinstaken dient zich de derde levensfase aan. Een levensfase waaraan elke senior een persoonlijke invulling geeft al naar gelang de eigen levensgeschiedenis, de gezondheid, de genoten opleiding, het inkomen, de belangstellingsfeer en de familieomstandigheden. 'De oudere' bestaat niet, alle stereotypen ten spijt. Nochtans is het relevant enkele feitelijke gegevens op een rijtje te zetten.

Feiten en cijfers (Bron: SCP Rapportage Ouderen 2001)

-Aantal 55-plussers in 2010	5.2 miljoen
-Aantal 65-plussers in 2010	3.2 miljoen
-Toekomstverwachting	22.6 jaar voor 55-plussers mannen 27.6 voor vrouwen
-Gemiddeld aantal jaren zonder beperkingen	15 jaar voor 55-plussers

- Met 85% van de 55-plussers gaat het goed; van de 75-plussers kampt ongeveer driekwart met een chronische ziekte
- Naar schatting doet 1.5 miljoen van 55-75 jarigen regelmatig vrijwilligerswerk. Zij zijn goed voor 60% van de informele (mantel)zorg
- De cognitieve vaardigheden nemen pas na het 75^e levensjaar af
- In 2010 zal jaarlijks een miljoen senioren willen deelnemen aan educatieve activiteiten.

Senioren van nu zijn mondig, zelfbewust en actief en willen vooral serieus genomen worden. Dat is wat hen verbindt. Senioren beginnen aan een volgende levensfase. Ieder op zijn eigen manier.

Totdat gezondheidsproblemen een tol gaan eisen, verschilt de sociale participatie niet wezenlijk van die van jongere generaties. Senioren maken veel gebruik van culturele en educatieve voorzieningen. De deelname aan educatieve activiteiten door senioren vertoont een opmerkelijke groei. De bijdrage aan allerlei maatschappelijke organisaties, verenigingen en non-profit organisaties in de vorm van vrijwilligerswerk en bestuursactiviteiten houdt niet op bij het bereiken van de 55-jarige leeftijd. Integendeel, door de ontgroening (???) en door de sterke toename van het aantal 55-plussers zal het relatieve aandeel van senioren aan vrijwilligerswerk en mantelzorg aan belang winnen. Het geklaag over de zogeheten vergrijzing is het verkeerde signaal. De bijdrage van senioren moet juist worden gestimuleerd. De sociale cohesie en de solidariteit tussen generaties zijn er mee gediend.

4. De universiteiten van/voor de derde levensfase

Het Hoger Onderwijs Voor Ouderen is de Nederlandse pendant van 'the Universities of the Third Age'. Na de start in Frankrijk hebben de UTA 's zich wereldwijd ontwikkeld. Volgens gegevens van de 'Association Internationale des Universités du Troisième Age' (AIUTA) zijn thans in 40 landen UTA 's gevestigd, waaronder de meeste EU-landen, Canada, VS, Zuid Amerikaanse landen, Australië en Nieuw Zeeland. Opvallend is de snelle opkomst van China waar in 2004 al ruim 2 miljoen Chinezen deelnamen aan UTA-activiteiten.

In veel landen zijn UTA's verbonden of gelieerd aan instellingen voor hoger onderwijs. De uitzondering op de regel is het Verenigd Koninkrijk waar onder regie van 'The Third Age Trust' in 20 jaar ruim 500 zelfstandige UTA 's van de grond kwamen. In het land van

Blair wordt het UTA-fenomeen als een van de belangrijkste sociale bewegingen sinds 1945 gekenschetst. Thans heeft het aantal UTA's wereldwijd de duizend al ver overschreden en het aantal jaarlijkse deelnemers wordt in miljoenen geteld. Het gemeenschappelijke kenmerk is dat de educatie specifiek gericht is op senioren. De behoefte aan toegesneden educatieve vormen bepaalt het aanbod. Senioren die op veel levenservaring kunnen bogen willen niet worden 'beleerd' maar willen onderwijs dat hen uitdaagt tot nadenken.

Het is niet geheel onverwacht dat de kenmerken van de deelnemersgroepen wereldwijd niet significant verschillen. De gegevens die in Nederland zijn verzameld (Risbo-onderzoek 2000/2001, marktonderzoek in Brabant uitgevoerd in 2005 door de wetenschapswinkel van de Universiteit van Tilburg) wijzen in dezelfde richting. De motivatie tot deelname is in de regel tenminste vierledig, namelijk kennis en inzicht opdoen, de ontwikkeling van de cognitieve vermogens, bij de tijd en maatschappelijk actief blijven en persoonlijke ontplooiing. Kennis opdoen om te begrijpen zodat men mee kan blijven doen in een kennisrijke samenleving. (dat zijn er meer dan vier!!)

De UTA's trekken een spoor in het educatieve landschap. Het spoor van leren voor en gedurende een lang leven. De organisatorische opzet of inbedding van het aanbod kan per land verschillen niet edoch de ideële achtergronden. De UTA 's kunnen in de regel op brede maatschappelijke steun (ook financiële) rekenen en hebben weinig last van vooroordelen jegens de 'zilveren generatie'. Het HOVO in Nederland kan daaruit inspiratie putten.

5 Het HOVO in Nederland

Het HOVO is in 1986 begonnen met cursussen psychologie aan de RUG. Na een voorzichtig begin en met vallen en opstaan kreeg omstreeks 1990 de senioren educatie binnen universiteiten en hogescholen structuur. In dat jaar werd de landelijke Vereniging voor Hoger Onderwijs Voor Ouderen in Nederland (HOVO-Nederland) opgericht, die zich ten doel stelde 'de deelname aan het hoger onderwijs te vergroten'. De groei van het aantal deelnemers aan cursussen kwam vanaf 1990 op gang, zodat de teller in 1996 op ruim 10.000 stond en in 2004 bijna 25.000 inschrijvingen een feit was.

Jaar	Aantal inschrijvingen
1986	25
1991	2693
1996	10.250
2001	16.771
2004	25.000

Nu zijn er 15 zogeheten HOVO-instellingen. Deze zijn in de regel een organisatieonderdeel binnen een hogeschool of universiteit c.q. een gelieerde rechtspersoon.

Langzamerhand tekent zich verzelfstandiging af door de oprichting van aparte stichtingen die verantwoordelijk zijn voor het onderwijsaanbod aan senioren. Dit is het geval in Groningen en Drenthe, Brabant, Twente en Utrecht. Deze stichtingen zijn gelieerd aan twee of meer universiteit en/of hogescholen. De cursisten hebben niet stil gezeten en vriendenkringen van HOVO opgericht (thans 9) die de HOVO-instellingen ondersteunen en de wensen en behoeften van cursisten tot uitdrukking brengen. De vriendenkringen zijn naast de HOVO-instellingen alle volwaardig lid van HOVO-Nederland. Zo zijn ook cursisten deelgenoot bij de vormgeving van eigentijdse senioreneducatie.

Het profiel van de HOVO-cursist (Bron: RISBO EUR 2000)

Leeftijd	gemiddeld 65 jaar	
Geslacht	45,6 % man; 54,4 % vrouw	
Opleiding	89% minimaal HBS/HAVO/VWO	
Gezinssituatie	67% met partner; 31 % alleenstaand	
Werk	10 % betaald werk; 34 % vrijwilligerswerk	
Motivatie	Kennis en inzicht opdoen	91 %
	Bij of actief blijven	78 %
	Persoonlijke ontplooiing	69 %
Gezondheid	Géén klachten	76,3 %
Voorkeuren	-Geschiedenis, Cultuur, Literatuur	46.5 %
	- Sociale wetenschappen, Recht, Wiskunde,	
	Natuurwetenschappen, Geneeskunde	21.5 %
	- Theologie en Filosofie	19.4 %
	- Informatica	12.5 %

In het overzicht zijn de karakteristieken opgenomen van de deelnemers aan de verschillende activiteiten. De voorkeur gaat uit naar cursussen, gevolgd door lezingencycli, en op enige afstand leergangen, excursies en studiereizen die aan cursussen zijn gekoppeld. 'Summer Courses' zijn thans in opmars en in enkele instellingen participeren senioren in onderzoeksprojecten onder leiding van ervaren onderzoekers. Naast de gestructureerde onderwijsvormen worden er door HOVO-instellingen betrekkelijk grootschalige lokale, regionale en landelijke bijeenkomsten en studiedagen belegd die bijna zonder uitzondering op honderden bezoekers mogen rekenen.

Het HOVO is dus specifiek gericht op de educatie van senioren die hun kennis willen vergroten, bij de tijd en actief willen blijven, zich willen verdiepen in maatschappelijke ontwikkelingen en zich zo verder willen ontplooiën. De thema's worden niet zelden in de actualiteit gevonden.

De behoefte aan dit type educatie ontstaat in de regel als men de vijftig is gepasseerd. Men wil de horizon verbreden, zich oriënteren op gebieden die buiten het eigen vak,

beroep of de eigen discipline liggen en op de hoogte raken van de actuele stand van kennis en inzichten op wetenschappelijk terrein.

Het HOVO stelt géén ingangseisen maar omdat het niveau van het aanbod overeenkomt met dat van de propedeuse fase in het hoger onderwijs moet men vaak op de tenen lopen. Senioren willen echter graag worden uitgedaagd tot nadenken.

Het HOVO biedt een gevarieerd studieprogramma dat op de behoefte van senioren is afgestemd. Voor elk studiejaar, semester of trimester wordt een nieuw programma ontwikkeld dat wordt neergelegd in een studiegids. Zo wordt een grote mate van flexibiliteit bereikt. De docenten en programma-coördinatoren worden gerekruteerd uit de hoogleraren, docenten en ouderejaars studenten van universiteiten en hogescholen die op basis van vrijwilligheid tijd en energie vrijmaken. Het HOVO kan ook rekenen op een grote schare ex-docenten en emeriti.

Een HOVO-instelling of Senioren Academie is feitelijk een facilitair organisatieverband. Zij brengt cursisten en docenten bijeen rond een thema of studieterrein. Het HOVO-bureau heeft een of enkele vaste krachten, die dit allemaal organiseren. De onderwijscoördinator is verantwoordelijk voor inhoud en niveau van het programma, de kwaliteitszorg en de onderwijsfaciliteiten. Zij of hij wordt terzijde gestaan door een Programmaraad of commissie die behulpzaam is bij de opstelling van het studieprogramma.

De onderwijscoördinatoren zijn verenigd in het coördinatoren advies en overlegorgaan van HOVO-Nederland. Dit overlegorgaan is het landelijk platform voor onderlinge afstemming, het uitwisselen van ideeën, ervaringen en expertise. Dit orgaan heeft ook een kwaliteitszorgstelsel ontwikkeld dat al werkende wordt ingevoerd.

6 Leren voor en in een lang leven: opdracht voor het Hoger Onderwijs voor Ouderen

6.1 De context

Leren voor een lang leven is de verbindende schakel tussen de UTA's wereldwijd. Het HOVO volgt dat spoor.

De primaire dragers zijn de HOVO-instellingen en de vriendenkringen. De landelijke vereniging bundelt de gezamenlijke krachten, ondersteunt de verdere ontwikkeling van de senioreneducatie en fungeert als platform voor allen die meewerken aan de vormgeving van het HOVO.

6.2 Prognoses en ontwikkelingen

De gemiddelde leeftijd van de deelnemers is 65 jaar. Van de huidige cursisten is twee derde deel geboren tussen 1930 en 1945. De golf van de naoorlogse generaties (de babyboomers) moet nog komen. Door het Sociaal en Cultureel Planbureau (SCP 2001) is becijferd dat medio 2010 1 miljoen senioren jaarlijks zal (willen) deelnemen aan onderwijsactiviteiten. Aangezien het gemiddelde opleidingsniveau toeneemt, zal

medio 2010 de potentiële deelnemerspopulatie uit tenminste 200.000 personen bestaan. In het Risbo-marktonderzoek (2001) wordt de potentiële behoefte aan HOVO-vormen van educatie op middellange termijn op 150.000 deelnemers geschat. Hoewel prognoses altijd hachelijk zijn moet medio 2010 in ieder geval met een sterk gestegen behoefte gerekend worden. De capaciteit zal met de behoefte in de pas moeten lopen. Dat is de eerste opgave.

De burger wordt mondiger en hij of zij wil weten waar men aan toe is. Men wil garanties dat niveau en inhoud aan de maat (?) zijn. De HOVO-instellingen zijn bovendien verbonden of gelieerd aan de Nederlandse instellingen voor hoger onderwijs. Dat schept verplichtingen. Dat leidt er toe dat de kwaliteit moet worden gewaarborgd en dat de cursisten de gelegenheid moeten hebben een oordeel uit te spreken over het onderwijs en de onderwijsvoorzieningen. Met de realisering hiervan zijn de HOVO-instellingen inmiddels een aanzienlijk stuk gevorderd. Het HOVO moet zich blijvend onderscheiden van andere aanbieders van volwasseneneducatie. Dat is de tweede opgave.

De belangstelling voor het HOVO ontstaat omstreeks het 50^e levensjaar. Men wil de horizon verbreden en zich oriënteren op gebieden die buiten het eigen vak beroep of discipline liggen. Dat is van belang om werknemers bij de tijd te houden en te motiveren om te blijven doorwerken. Leeftijdsbewust personeelsbeleid zou dus ook moeten voorzien in het stimuleren van deelname aan horizonverbredende educatie naast alle vormen van functiegerichte scholing. Het is tijd dat de weg daartoe wordt geëffend. De derde opgave is dus eventuele belemmeringen weg te nemen die nog werkenden weerhouden tot deelname aan leren voor een lang leven.

6.3 Het plan van actie

Het HOVO heeft een ambitie. Daarbij hoort een plan van actie ter uitvoering van de doelen die het HOVO zich heeft gesteld. Veel hangt af van de inzet, flexibiliteit en creativiteit van de HOVO-instellingen en de vriendenkringen.

Het HOVO is géén bekostigde vorm van hoger onderwijs maar draait op de bijdragen van de cursisten. De instellingen voor hoger onderwijs stellen wel de onderwijsvoorzieningen open voor de senioren educatie. De uitvoering van het plan, dat uitgaat van een toename van de behoefte aan senioren educatie in een gespreid aanbod, kan niet zonder de steun van alle instellingen voor hoger onderwijs.

Het plan van actie zet in op de toename van het aantal vestigingsplaatsen van HOVO-instellingen. Hiertoe moet worden voorzien in overbruggingsfinanciering van starters. Het leren voor een lang leven is er ten tweede mee gediend dat nieuwe vormen van senioren educatie worden ontwikkeld en beproefd. Innovatie door de opzet van pilot projecten zou hierbij tot de mogelijkheden moeten behoren.

HOVO-Nederland heeft zich dan ook als doel gesteld het maatschappelijk draagvlak voor senioren educatie te vergroten en middelen te verwerven voor ontwikkelingsprojecten.

Zo krijgt leren voor een lang leven perspectief.